

УДК:377.4:796.5 (575.3)

НАҚШИ ТУРИЗМИ ЭКОЛОГӢ ДАР РУШДИ ИҚТИСОДИЁТИ ТОЧИКИСТОН

Бегов А.О. - муаллими калон, Шодии Д. – н.и.и., ДДОТ ба номи С. Айни

Калимаҳои калидӣ: сайёҳӣ, замин, иқлим, экосистема, захира, консепсия, ҳифз, истеҳсол, техногенӣ, глобалӣ, табиат, экология, муҳити зист, минтақа, маҳал, экстремал, фарҳанги милли, нишондиҳанда.

Яке аз омилҳои муҳими пайдоиши туризми экологӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ин фарҳанги қадимӣ, ҳавои мусоиди кишвар ва кӯҳҳои сарбафалак кашида мебошад.

Бо муҳайё гаштани шароити рафтӣ омад ва кушода шудани роҳҳои миёни давлатҳо, инчунин ташкил шудани инфрасохтори сайёҳӣ диққати сайёҳон ба ин диёри биҳиштосо зиёд гардида, сол аз сол шумораи сайёҳон меафзояд.

Бо афзоиши ҷаҳонишавии иқтисоди ҷаҳонӣ, тағйироти манфӣ дар геосфераи Замин низ афзоиш ёфт, ки ин ба:

- тағйирёбии иқлим;
- таназзули хок;
- хароб кардани системаҳои экосистема ва кам кардани гуногунии биологӣ;
- афзоиши ифлосшавии об, хок ва ҳаво;
- офатҳои табиӣ, ки дар натиҷаи ҷаҳонишавии одамон ба амал омадаанд;
- афзоиши беназоратии аҳоли;
- амнияти озуқаворӣ ва афзоиши таҳдидҳо ба саломатии аҳоли;
- захираҳои маҳдуди энергетикӣ ва дигар захираҳои табиӣ оварда расонид.

Соли 1996 аз тарафи ТБТ (Ташкилоти Байналмиллалии Туризм) консепсияи рушди устувори туризм дар асри XXI таҳия карда шуд, ки он ба принципҳои зерин асос ёфтааст:

- саёҳат ва туризм бояд ба одамон барои ба даст овардани ҳамроҳангӣ бо табиат кӯмак кунанд;
- саёҳат ва туризм бояд ба ҳифз ва барқарорсозии системаҳои экосистема мусоидат кунанд;
- саёҳат ва туризм бояд ба тарзи устувори истеҳсол ва истеъмол асос ёбанд;
- ҳифзи муҳити зист бояд қисми таркибии раванди рушди туризмро ташкил диҳад;
- мушкilotи рушди туризм бояд бо иштироки мақомоти маҳаллӣ ва шаҳрвандони манфиатдор ҳал карда шаванд;
- давлатҳо бояд яқдигарро аз офатҳои табиӣ ва техногенӣ, ки метавонанд ба бахши туризм таъсир расонанд, огоҳ кунанд;
- саноати сайёҳӣ бояд ба қонунҳои байналмиллалии экологӣ асос ёбад;

Таъсири туризм ба комплекси табиӣ мустақим ва ғайримустақим ҷудо мешавад. Амалҳои мустақим иборатанд аз:

- нобуд кардани олами наботот ва ҳайвонот дар раванди шикор ва моҳидорӣ;
- нобуд кардани муҳити зисти табиӣ намояндагони олами наботот ва ҳайвонот, бо роҳи ба ҷаҳонишавии иқтисодӣ дохил намудани ҳудудҳои табиӣ;
- даҳлат ба равандҳои табиӣ наботот ва ҳайвонот;
- ҷорӣ ва паҳн кардани сироятҳо ва бемориҳо тавассути партовҳои одамон.

Таъсири ғайримустақим инҳоро дар бар мегирад:

- тағйирёбии муҳити зисти табиӣ;
- таъсири глобалӣ ба ҷузъҳои муҳити ҷуғрофӣ (ифлосшавии обҳои замин ва рӯйи замин, нобудшавии ҷангалҳо ва рушди эрозия, ифлосшавии ҳавои атмосфера ва ғайра.

Раванди таъсири туризмро ба табиат, ки мустақим ё ғайримустақим дар боло қайд кардем назорат кардан мумкин аст.

Варианти назорати мустақим инҳоро дар бар мегирад; маҳдуд кардани шумораи умумии меҳмонон, бастании объектҳо ва қаламравҳои махсусан арзишмандии табиӣ барои ташриф, истифодаи воситаҳои муосири техникӣ ва технологияҳои навтарин барои кам кардани ифлосшавии муҳити зист.

Варианти ғайримустақими идоракунии, ба тағйир додани рафтҳои сайёҳон тавассути баланд бардоштани сатҳи маълумот, ташаккул додани муносибати эҳтиромона, бодикқат ва инсондӯстона нисбати сокинон, ҳайвонот ва растаниҳои маҳалли ташрифоваранда ё минтақа асос ёфтааст. Ҳарду усул дар замони ҳозира барои ҳифзи табиат ва экология ниҳоят муҳиманд.

Экотуризм- сайёҳии табиӣ мебошад, ки омӯзиши муҳити табииро дар бар мегирад ва барои беҳтар кардани муҳити зист дар ин муҳити зист хизмат мекунад.

Туризми экологӣ дар маркази экотуризм қарор дорад. Дар мадди аввал ташкили сафар бо шумораи маҳдуди иштирокчиён ба минтақаҳои табиӣ, бо ташрифҳои эҳтимолӣ ба ҷойҳои мавриди таваҷҷуҳи фарҳангӣ, бо мақсади татбиқи лоиҳаҳои мухталифи ҳифзи табиат ва экотуризм мебошад, ки "сайёҳии экологӣ сафари масъулиятнок ба минтақаҳои табиӣ, минтақаҳои мебошад, ки муҳити атрофро ҳифз мекунад ва неқӯаҳволиро нигоҳ медорад". Барои дарки амиқи ин намуди сайёҳӣ, Ташкилоти Байналмилалӣ Экотуризм 10 амри экотуристро таҳия кардааст:

1. Особпазири заминро ба ёд оред;
2. Танҳо изҳо гузоред, танҳо аксҳо бигиред;
3. Шинос шудан бо олами дар он афтадаш: фарҳанги халқҳо, ҷуғрофия;
4. Мардуми маҳаллиро эҳтиром кунед;
5. Маҳсулотро, ки ба муҳити атроф хатар доранд, харидорӣ накунад;
6. Ҳамеша бо пайроҳаҳои хуб поймолшуда равед;
7. Барномаҳои экологиро дастгирӣ кунед;
8. Усулҳои ҳифзи муҳити зистро истифода баред;
9. Ташкилотҳои дастгирикунандаи ҳифзи табиат;
10. Бо ширкатҳо, ки принципҳои экотуризмро дастгирӣ мекунад, сафар кунед.

Як қатор аломатҳои туризми экологӣ мавҷуданд:

- ҳама гуна сайёҳоне, ки дар давоми он сайёҳ муҳити атрофро таҳқиқ мекунад;
- сайре, ки дар он табиат арзиши асосӣ мебошад;
- даромад аз экотуризм ба дастгирии молиявии ҳифзи муҳити зист равона карда шудааст;
- экотуристон шахсан дар фаъолиятҳо, ки захираҳои олами ҳайвонотро ҳифз мекунад ё барқарор мекунад, иштирок мекунад.

Нишонаҳои туризми экологӣ ба таърифи экотуризм асос ёфтаанд, ки дар навбати худ ба фаъол ва ғайрифаъол тақсим карда мешаванд. Намунаи таърифи фаъоли экотуризм таърифи Чамбияти Байналмилалӣ Наҷот бахш мебошад, ки "Туризми экологӣ афзалияти манфиатҳои маҳаллиро дар рушди туризм мусоидат мекунад, олами наботот ва ҳайвоноти маҳаллиро ҳифз мекунад ва ба сокинони маҳаллӣ ҳавасмандии иқтисодӣ барои ҳифзи муҳити зистро пешниҳод мекунад". Таърифи ин пасив инҳоро дар бар мегирад: "Туризми экологӣ истифодаи захираҳои туристии фарҳангӣ ва табиӣ минтақаро барои аҳолии маҳаллӣ ва сайёҳони оянда ҳамоҳанг месозад, кумак мекунад ва ҳавасманд мекунад."

Аломатҳо ва таърифи туризми экологиро чамбаст намуда, се ҷузъи асосии экотуризмро пайдо кардан мумкин аст:

1. "Донишони табиат", яъне саёҳат мекунад, мавҷудияти унсурҳои омӯзиши табиат, сайёҳон малака ва дониши нав ба даст меоранд;
2. "Ҳифзи экосистемаҳо" на танҳо рафтори мувофиқи гурӯҳро дар масир, балки иштироки сайёҳон, операторони туристро дар барномаҳо, чорабиниҳо оид ба ҳифзи муҳити атроф дар назар дорад;
3. "Эҳтироми манфиатҳои сокинони маҳаллӣ" на танҳо риояи қонунҳо ва урфу одатҳои маҳаллӣ, балки саҳми туризмро дар рушди иқтисоии иқтисодии самтҳои сайёҳӣ низ дар назар дорад;

Дар сурати мавҷуд набудани ҳади аққал яке аз ин ҷузъҳо, барои гуфтугӯ дар бораи экотуризм асосе вучуд надорад. Чамбастии гуфтаҳои боло, мафҳуми экотуризмро ба мо чунин пешниҳод мекунад: экотуризм як намуди маҳсули фаъолияти туристӣ мебошад, ки ба талаботи туристӣ асос ёфтааст, бо ниёзҳои туристӣ дар донишони табиат ва мусоидат ба ҳифзи системаҳои экологӣ ҳангоми риояи манфиатҳои аҳолии маҳаллӣ алоқаманд аст.

Дар айни замон, чор намуди туризми экологӣ мавҷуданд:

1. **Туризми илмӣ.** Чун қоида, минтақаҳои табиӣ маҳсул ҳифзшаванда, мамнӯъгоҳҳо, мамнӯъгоҳҳои ҳайвоноти ваҳшӣ ва боғҳои милли ҷойгоҳҳои сайёҳии ин гуна сайрҳо мебошанд. Ҳангоми саёҳатҳои илмӣ экологӣ сайёҳон дар экспедитсияҳои гуногуни илмӣ иштирок мекунад, мушоҳидаҳои саҳроӣ мегузаронанд.

2. **Саёҳатҳои таърихи табиат.** Ин маҷмӯи экскурсияҳои таълимӣ, илмӣ, фарҳангӣ ва сайёҳӣ мебошад, ки аз рӯи хатсайрҳои маҳсули экологӣ мегузаранд. Аксар вақт чунин саёҳатҳои экологӣ дар атрофи қаламравҳои мамнӯъгоҳҳо, боғҳои милли, минтақаҳои туристӣ ва минтақаҳои обӣ ташкил карда мешаванд. Ин намуди туризм хусусан дар Олмон маъмул аст, аз ин сабаб онро аксар вақт ҳамчун модели рушди туризми экологии Олмон меноманд.

3. **Туризм саёҳати.** Он метавонад саёҳатҳои зеринро дар бар гирад:

- минтақаҳои дурдаст;
- сафарҳои кӯтоҳмуддати велосипедронӣ;
- пайраҳаҳои пиёдагард дар шароити душворгузар;
- саёҳат бо фаёлияти назарраси ҷисмонӣ;
- сафар бо мошинҳои махсус табдилдодашудае, ки барои зист мучаҳаз карда шудаанд;

Ин намуди экотуризм тамоми сайёҳатро, ки бо намудҳои фаёли ҳаракат ва истироҳати берунӣ алоқаманданд, муттаҳид мекунад. Ба ин намуди туризми экологӣ инчунин дохил мешаванд: кӯҳнавардӣ, кӯҳнавардӣ ба ях, спелеотуризм, туризми кӯҳӣ ва пиёдагард, туризми обӣ, лижаронӣ, туризми лижаронӣ, туризми аспсаворӣ, гаввосӣ, параплан. Бисёре аз ин намудҳои туризм ба наздикӣ пайдо шуданд ва ба як намуди махсуси туризми экстремалӣ тааллуқ доранд.

4. **Сафар ба мамнуъгоҳҳо.** Ҷаззобияти баланди ашё ва падидаҳои беназир ва экзотикии табиӣ дар мамнуъгоҳҳо сайёҳони зиёдеро ба худ ҷалб мекунад. Масалан, 60% сайёҳоне, ки ба кишварҳои Амрикои Лотинӣ ташриф меоранд, мақсад доранд боғҳои миллӣ, ва мамнуъгоҳҳоро тамошо кунанд. Ин намуди туризми экологӣ бештар дар Австралия рушд ёфтааст ва онро аксар вақт Модели рушди экологии туризми Австралия меноманд.

Дар системаи идоракунии муҳити зист ҳама ҷанбаҳои экологӣ бо ҳам алоқаманданд, ки инро бо мисоли таъсири яке аз принципҳои идоракунии партовҳо ба ҳифзи захираҳои нишон додан мумкин аст. Аз ин ҷиҳат, ба ғайр аз нигоҳубини техникаи таҷҳизот, боз зарурати ҷалби муштариён ба фаёлияти экологӣ ба миён омадааст.

Яке аз унсурҳои асосии системаи самараноки идоракунии муҳити зист таҳлили фаёлияти ҷорӣ ва банақшагирии фаёлияти оянда мебошад. Барои ба даст овардани натиҷаҳои беҳтарин, самаранокии фаёлияти татбиқшударо баҳо додан лозим аст.

Тоҷикистон ҷозибҳои беназири сайёҳии замони мост, зеро дорои мероси бузурги фарҳангии таърихӣ, фарҳанги асил, мавқеи ҷуғрофии мусоид, манзараҳои гуногуни табиӣ, минтақаҳои фароғатӣ, олами наботот ва ҳайвонот мебошад.

Имрӯзо, дар қадимтарин шаҳрҳои Тоҷикистон - Хучанд, Истаравшан, Панҷакент, Кӯлоб, Ҷисор, ки намуди онҳо дар тӯли солҳо ба таври назаррас тағйир ёфтааст, онҳо анъанаҳои қадимаи таърихӣ, фарҳангӣ ва ҳунармандиро бодикқат нигоҳ медоранд. То имрӯз сулолаҳои машҳури устодони гулдӯзии тиллоӣ, устодони кафшдӯзӣ, абра, батик, гулдӯзӣ, гулдӯзони кулоҳҳо, бофандагон, ювериҳо, устодони силоҳи сард, устоҳои кулолгарӣ, ки маҳсули онҳо дар тамоми ҷаҳон машҳур аст, боқӣ мондаанд. Дар байни сайёҳоне, ки ба ин шаҳрҳои бостонӣ ташриф меоранд, туризми этнографӣ маъмултар аст, ки дар он сайёҳон илова бар омӯхтани анъанаҳои таърихӣ, фарҳанг ва зиндагии мардумон, тахти роҳбарии устодони машҳур имкон пайдо мекунад, ки асосҳо ва малақаҳои ҳунарҳои қадимии фаромӯшшударо омӯзанд.

Тоҷикистони муосир як кишвари кӯҳист, ки баландиҳои мутлақаш аз 300 то 7495 метр аз сатҳи баҳр аст. 93% қаламрави кишварро қаторкӯҳҳои марбут ба системаҳои кӯҳии Помир, Ҷисор-Олтой ва Тиёншон ташкил медиҳанд. Тоҷикистон сарзамини қуллаҳои баландтарин, пирахҳои пурқудрат, дарёҳои пурталотум, кӯлҳои беназир дар зебоии худ, набототи беназир ва ҳайвоноти нодир мебошад. Манзараи кӯҳӣ ва фаршии инро асолату беҳамтоии табиати бойи Тоҷикистон, шаклҳои онро, ки дар минтақаҳои гуногуни иқлимӣ ба вучуд омадаанд, муайян мекунад. Дар ҷумҳурӣ дар зарфи якуним соати парвоз, метавон аз гармоии водии Вахш ба хунокии арктикии барфҳои абдаи Помир сафар намуд.

Захираҳои табиӣ ва фароғатии ҷумҳурӣ, ёдгориҳои мавҷудаи таърих ва фарҳанг, хусусиятҳои махсус ташаккулёфтаи туристизми милло пешакӣ муайян мекунанд, ки табиғ ва татбиқи он дар бозорҳои ҷаҳонии хизматрасонии туристӣ, гардиши сайёҳони хориҷиро ба Тоҷикистон таъмин менамояд. Вобаста ба ин, намудҳои афзалиятнокии туризми байналмилалӣ дар кишвар баррасӣ карда мешаванд:

- кӯҳнавардӣ, варзиши кӯҳӣ ва сайёҳии экологӣ;
- рафтинг, паридан бо пар, лижаронии кӯҳӣ;
- шикор кардан;
- туризми таърихӣ, таълимӣ ва этнографӣ;
- табобати санаторию курортӣ ва истироҳат;

Дар солҳои охир теъдоди шаҳрвандоне, ки ба ҷумҳурии мо ворид шудаанд ё баракс ба хориҷа сафар намудаанд бараъло нишон медиҳад, ки самти фаъолияти ин соҳа рӯз то рӯз афзоиш ёфта истодааст.

Нишондиҳандаҳои асосии соҳаи сайёҳиро, ки дар асоси нишондиҳандаҳои оморӣ, ки дар ҷадвал оварда шудааст, нишон медиҳем.

Ҷадвал - Нишондиҳандаҳои асосии омили соҳаи сайёҳӣ (туризм)

Нишондиҳандаҳо	Солҳо						
	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Ҷамъи шаҳрвандони хориҷие, ки мутобиқи маълумоти мақомоти сарҳади давлатӣ ба ҷумҳурӣ ворид шудаанд, ҳаз. нафар	320	246	463	420	490	1154	1319
Теъдоди шаҳрвандони хориҷие, ки мутобиқи маълумоти мақомоти сарҳади давлатӣ ба ҷумҳурӣ ба ҳайси сайёҳ ворид шудаанд, ҳаз. нафар	208	213	413	344	431	1035	1257
Шумораи ширкатҳои сайёҳӣ, адад (фаъолияткунанда)	74	63	82	118	91	146	161
Теъдоди сайёҳони дохилӣ, ки тавассути ширкатҳои туристӣ ба хориҷа сафар намуданд, нафар	15443	29589	16363	19549	14420	9167	8531
Теъдоди сайёҳони хориҷие, ки тавассути ширкатҳои туристӣ ба ҷумҳурӣ ворид шудаанд, нафар	2728	3577	3080	3630	4413	6699	7791
Даромад аз пешниҳоди хизматрасониҳои сайёҳӣ (бе назардошти ААИ) ҳаз.сомонӣ	6225,1	10989,6	9582,8	8422,1	9076,3	16928,1	24497,9

Ҷи хеле, ки маълумотҳои ҷадвал нишон медиҳанд, шумораи шаҳрвандони хориҷие, ки ба ҳайси сайёҳ ба Ҷумҳурии Тоҷикистон ворид гардидаанд сол аз сол меафзояд. Агар дар соли 2013 шумораи сайёҳон 208 ҳазор нафарро ташкил дода бошад, пас ин нишондиҳанда дар соли 2015 ба 413 ҳазор нафар, соли 2017 ба 431 ҳазор нафар ва соли 2019 ба 1257 ҳазор нафар расидааст, ки назар ба соли 2013 6 маротиба, ба соли 2015 3,4 маротиба ва назар ба соли 2017 2,9 маротиба афзудааст, ки ин бо суръати баланд рушд намудани соҳаи сайёҳии Тоҷикистонро нишон медиҳад.

Агар аз ҷадвали дар боло овардашуда шумораи ширкатҳои сайёҳиро таҳлил намоем мебинем, ки теъдоди ширкатҳо сол аз сол дар ҳоли афзоиш мебошанд. Агар дар соли 2013 шумораи ширкатҳои сайёҳӣ 74 ададро ташкил дода бошанд, ин нишондиҳанда дар соли 2016 ба 118 адад ва соли 2019 ба 161 адад расидааст, яъне соли 2016 назар ба соли 2013 44 адад ва соли 2019 назар ба соли 2016 43 адад зиёд гардидаанд.

Даромад аз ҳисоби пешниҳоди хизматрасониҳои сайёҳӣ низ ҳамасола дар ҳоли афзоиш мебошад. Вобаста ба ин нишондиҳандаҳои ҷадвали 1 нишон медиҳанд, ки дар соли 2019 даромад аз ҳисоби пешниҳоди хизматрасониҳои сайёҳӣ ба 24497,9 ҳазор сомонӣ расидааст, ки назар ба соли 2016 65,6% ва назар ба 7 соли пеш (яъне 2013) бошад 74,6% зиёд мебошад.

Хулоса таъмини рушди бомароми иқтисодиёти Тоҷикистонро дар солҳои оянда метавон бо афзоиш додани соҳаи сайёҳӣ иҷро намуд. Таҷрибаи давлатҳои хориҷӣ нишон медиҳанд, ки даромад аз ҳисоби пешниҳоди хизматрасониҳои сайёҳӣ дар таркиби дармадҳои бучети давлатӣ нақши назаррас дорад.

Ба боварии комил метавон гуфт, ки бо фароҳам соختан шароитҳои инфрасохтори сайёҳӣ, шароити рафту омади сайёҳон, таъмини саривақтии ҳуҷҷатию ҳуқуқӣ ва дигар ҳолатҳо дар оянда соҳаи сайёҳии Тоҷикистон ба яке аз соҳаҳои афзалиятнок табдил меёбад.

АДАБИЁТ

- 1.Бабкин А.В. Экологический туризм //Учеб. Пособие. – Минск: Новое знание, 2002. - с. 249-289.
- 2.Александрова А.Ю. Международный туризм – М., 2001.
3. Соколова М.В. История туризма - М. Финансы и статистика, 2000.
4. Экономика и организация туризма: международный туризм / Под ред. И.А. Рябовой, Ю.В. Забаеве, Е. Л. Драчева – М: КНОРУС, 2005.
5. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон- Душанбе. 2020с. 179-180.
- 6.Сангинов Д.Ш. Государственное регулирование туристской деятельности в годы независимости в Таджикистане
7. Ёров ДЖ.Н. Эффективности сельского туризма и его влияние на развитие аграрного сектора АПК- Душанбе,2009.

АННОТАЦИЯ

РОЛЬ ЭКОТУРИЗМА В ЭКОНОМИЧЕСКОМ РАЗВИТИИ ТАДЖИКИСТАНА

В статье рассматривается изучение актуальных проблем по экологическому туризму, и его воздействию при конкретных способах управления.

В современных условиях, плодотворное использование экологического туризма играет важную роль в экономической, политической и социальной сфере деятельности государства. Ввиду приведенных в статье предложений, имеем основание полагать, что данная статья внесёт свой вклад в дальнейшее развитие использования экологического туризма.

Ключевые слова: туризм, земля, климат, экосистема, ресурсы, концепция, охрана, производство, техногенность, глобальный, природа, экология, окружающая среда, участок, регион, экстремальный, национальная культура, показатель, статистика.

ANNOTATION

THE ROLE OF ECOTOURISM IN THE ECONOMIC DEVELOPMENT OF TAJKISTAN

The article examines the study of actual problems in ecological tourism, and its impact on specific management approaches.

In modern conditions, the fruitful use of ecological tourism plays an important role in the economic, political and social sphere of the state. In view of proposals given in the article, we have proven to believe that this article will contribute to the further development in the use of ecologic tourism.

Key words: tourism, land, climate, ecosystem, resources, concept, protection, production, technogen, globally, nature, ecology, environment, site, region, extreme, national culture, indicator, statistics.